

Roskildes smede organiserer sig i 1890

I 1889 krævede flere arbejderpartier på et møde i Paris, at der blev indført en 8-timers arbejdsdag, og at d. 1. maj blev gjort til arbejderbevægelsens internationale kampdag. I 1890 ville flere fagforeninger i Danmark demonstrere under 8-timers parolen. De samvirkende Fagforbund i København søgte om tilladelse til at holde en demonstration d. 1. maj for en 8-timers arbejdsdag, men fik kun tilladelse til at holde et møde på Nørre Fælled.

I Roskilde besluttede Socialdemokratisk Samfund og et par af fagforeningerne, at der ville blive "afholdt et offentligt Arbejdermøde Torsdagen den 1ste Maj, Efterm. Kl. 5, i Prindsens Sal til Olsgade" - og der var gratis entre. Referatet af mødet i *Roskilde Tidende* viser, at det var svært at gennemføre et 1 maj-arrangement på en almindelig arbejdsdag, fordi det kostede arbejds løn. Derfor kom der kun et mindre antal arbejdere, men det gjorde ikke mødet mindre vigtigt, og det fik da også en - efter datidens forhold - forholdsvis stor omtale i *Roskilde Tidende*.

1. maj-mødet fik interessen for at danne en lokal afdeling af Dansk Smede- og Maskinarbejder Forbund i Roskilde til at stige - forbundet var blevet stiftet 2 år tidligere. Den nye tid havde skabt nye udfordringer for smedene, som tidligere havde arbejdet i små virksomheder, og nu skulle de arbejde i fællesskaber på fabrikker. Det var derfor nærliggende, at smedesvendene gik med på ideen om at skabe et fagligt fællesskab, hvor der var lige mulighed for fremgang for alle.

Derfor var Smedesvendenes Sygekasse i Roskilde, som var blevet stiftet i begyndelsen af 1880'erne, et vigtigt skridt hen mod en fagforening. Sygekassen var for de svende, der boede i Roskilde, og som ikke var fyldt 45 år. De skulle betale 1 krone i indskud og 17 øre i kontingent om måneden, men så kunne svendene også få støtte i 3 måneder. Det var det første skridt hen mod de solidariske løsninger, som blev et af de vigtigste fundament i fagbevægelsen.

Smedene mærkede, at presset fra fabrikanterne steg markant i den samme periode, blandt andet fordi arbejdsgiverne ikke ville fravige "kost og logisystemet", hvor netop kost og logi var en del af den samlede løn - svendene ville have en egentlig løn. Men der var også en politisk pointe: Det betød nemlig, at man i "kost og logisystemet" ikke havde stemmeret, fordi Grundloven fra 1866 krævede, at man havde

egen husstand. Socialdemokratiet var kommet i Folketinget i 1884, og det var meget vigtigt for partiet, at alle arbejdere kunne stemme ved valgene.

Selve stiftelsen skete torsdag d. 30. oktober 1890 i det, man kaldte Den Lille Prins i Sct. Olsgade. Hvis ikke en anonym "medstifter" havde berettet om mødet i *Roskilde Tidende* i 1940, så havde vi ikke vidst, hvad der sket. Den eneste oplysning ville have været, at en ny smedefagforening var stiftet i 1890. I *Roskilde Tidende* stod: "Det var også en lørdag aften [det var bare en torsdag], hvor en 10-12 af byens og omegnens smedesvende og maskinsmede var trommet sammen for at søge forbedret vore livsvilkår, og det kunne nok gøres nødvendig for med en aflønning af 4 kr. + kost og logi pr. uge, skulle man jo være påpasselig. Der var god stemning for sagen, og afdelingen blev stiftet". Dermed var Dansk Smede- og Maskinarbejder Forbund i Roskilde en realitet. Vores referent fortsætter: "Så kom den "alvorlige del" af festen: kontingentet. Ugentlig. Hu-ha! Smedene var vel ikke rigmænd, næh tak! 20 øre blev resultatet, og det var der endda

Offenligt

Arbejdermøde!

I Anledning af Demonstrationen for 8-Timers Arbejdsdagen afholdes **et offentligt Arbejdermøde Torsdagen den 1ste Maj, Efterm. Kl. 5,** i „Prinsens“ Sal til Olsgade, hvortil enhver Arbejder indbydes. Pianoforte-arbejder Holst vil komme til Stede. Entreen gratis. Samme Aften Kl. 8 afholdes **Bal,** hvortil Medlemmerne af Socialdemokratisk Samfund og Fagforeningerne indbydes. Billetter til Ballet a 65 Øre for en Herre og 50 Øre for en Dame faas Balafstener i Foreningslokalet i Prinsen. **Bestyrelsen.**

Myndighederne forbød alle "rigtige" demonstrationer i 1890 i forbindelse med d. 1. maj. Derfor inviterede Socialdemokratisk Samfund til et offentligt møde 1. maj 1890 i "Prinsens Sal til Olsgade".

nogle, som nogle syntes var rigeligt". Derefter blev foreningens første vedtægter vedtaget, og smed Ferdinand Mortensen blev valgt som afdelingens første formand.

Når vi er nødt til at bruge et anonymt vidneudsagn fra 50 år efter stiftelsen, så skyldes det, at protokollen for perioden frem til 1893 ikke eksisterer. Det skyldes sikkert, at man fra starten ikke mente, at referaterne var så vigtige. Men at der har været en eller anden form for skriftligt materiale er helt sikkert, idet forbundet skulle have den nødvendige dokumentation for at optage afdelingen som medlem.

Vi ved ikke meget om fagforeningens første år, der var "mangel på forhandlings-protokol", som der står i den ældste protokol, som smedenes og maskinarbejdernes fagforening i Roskilde har ført fra 1893. Protokollens optegnelser tyder på, at der må have været nogle tidligere notater, fordi de første sider fortæller historien om hverdagen i organisationsarbejdet. Den nye fagforening fik hurtigt 20 medlemmer, og det gav ikke nogen stor kontingentindtægt. De nye fagforeninger fik ofte et hårdt modspil fra arbejdsgiverne, og desuden var mange arbejdere skeptiske overfor projektet, fordi kontingentet skulle betales af en meget lille løn.

Den første protokol giver et beskedent indblik i fagforeningens første svære tid. Det fremgår, at der har været flere konflikter i Roskilde. Når der var konflikter i Roskilde, så var der altid nogen, der var villige til at arbejde på de konfliktramte virksomheder – de blev kaldt skruibrækkere, fordi ordet skrue var den gamle betegnelse på strejke. Problemet størrelse ses af, at den første protokol havde flere sider med navne på skruibrækkere fra hele landet. Smedenes fagforening prøvede at bekæmpe problemet ved at læse skruibrækkernes navne op på alle møder, "for at alle medlemmer kunne kende navnene". Den høje grad af åbenhed omkring skruibrækkeriet var vigtig for afdelingens eksistens, fordi skruibrækkernes "arbejde" gjorde det meget svært for den nye fagforening at hverve nye medlemmer.

Roskildes formand deltog i kongressen i 1891

Afdelingens formand Ferdinand Mortensen deltog i 1891 i Forbundets kongres i Odense d. 27. og 28. marts. Det var en vigtig kongres både for det nye Forbund og for den nye afdeling, som deltog for første gang. Kongressen skulle fastlægge forbundets formål, og man vedtog at arbejde på at fremtidssikre medlemmernes levevilkår og oprettede "Rejse- og Understøttelseskasse". Da smedenes løn var forholdsvis lille,

fik kassen en meget beskeden start. Medlemmerne betalte i begyndelsen kun 10 øre i kontingent om ugen, men dertil kom et kontingent til Forbundet på 12 øre - det var mange penge, når timelønnen var mindre end 25 øre. Smedene havde dermed grundlagt det, der blev til Metalarbejdernes Arbejdsløshedskasse.

Smedenes kongres diskuterede både den faglige og politiske situation, og der var et punkt, som de var nødt til at behandle: et krav om ophævelse af "kost og logisystemet", det blev vedtaget, og det fik hurtig betydning i Roskilde. Kongressen lagde desuden en fagpolitisk linje, som blev grundlaget for den lange kamp, som først sluttede i 1897, hvor en lang lockout stoppede med et lille "septemberforlig". Kongressen vedtog, at der fra d. 1. juli 1891 skulle være nye regler for alt arbejde i smede- og maskinfagene i Dan-

Socialistdemonstrationen. I Anledning af Demonstrationen for 8 Timers Arbejdsdagen afholdt Socialisterne heri Byen i Torsdags Eftermiddags et Møde i Hotel „Brindsen“s Sal til Olsgade, hvortil de havde indbudt deres Venner og Allierede Venstremændene, men disse havde ikke indfundet sig. De foretrak at blive hjemme og spise „varme Hveder“. Mødet var indvarslet til Kl. 5, men da der ved denne Tid kun var mødt en halv Snees Personer, blev det udsat til Kl. 5½. Da der var samlet ca. 50 Mennesker, tog Pianofortearbejder **H o l s t** fat og holdt et af sine bekjendte Foredrag, der var rigt spækket med Angreb paa Regjeringen og Høire. Der faldt imidlertid ogsaa lidt af til Venstre. Hr. **H o l s t** fortalte, at Arbejderne ikke kunde vente noget af Høire, kun lidt af Venstre, men Alt af Socialdemokratiet. Godseierne „plyndrede“ deres Arbeidere, og den jammerlige Regjering sørgede ikke for Arbejderne, men brugte kun Pengene til Kanoner (!) Mødet, der var meget mat, sluttede med Vedtagelse af en Resolution om Normalarbejdsdagen.

Det første 1. maj møde i Roskilde blev refereret få dage efter i Roskilde Avis.

mark. Forbundets hovedbestyrelse skulle - i samarbejde med afdelingerne - bestemme, hvordan reglerne skulle gennemføres i lokalområderne.

Smedene viste, at de var en rigtig fagforening. Kravene blev formuleret i 4 punkter:

1. Lønnen skulle udbetales i rede penge senest fredag kl. 18 – og for en uges arbejde.
2. Ved akkordarbejde måtte lønnen ikke blive mindre end ved timelønnet arbejde.
3. Den normale arbejdsdag var på 10 timer – men kongressen betonedede meget stærkt, at man stadigvæk gik ind for 8 timers arbejdsdag.
4. Var en detaljeret gennemgang af udmøntningen i arbejdstiden.

Kongressen opfordrede alle smede og maskinarbejdere – både i hovedstaden og i provinsen - til at holde fast i de vedtagne beslutninger - ældre og dygtigere svende skulle dog i begyndelsen have en højere løn.

Der havde tidligere været nogle situationer, hvor smedene havde strejket, uden at Forbundet eller de lokale bestyrelser var blevet inddraget. Det ville man gerne kunne styre i fremtiden, og derfor vedtog kongressen en ny bestemmelse i "Love for Dansk Smede- og Maskinarbejder Forbund" § 9:

Når arbejdsforholdene i en by er af en sådan beskaffenhed, at en arbejdsnedlæggelse findes nødvendig, skal den lokale forenings bestyrelse, forinden arbejdsnedlæggelsen finder sted, hidkalde forretningsføreren, som da straks må komme til stede, med bemyndigelse til, i samråd med den lokale forening at bestemme, om arbejdsnedlæggelsen skal finde sted.

Hvis det ikke blev overholdt, og man alligevel strejkede, så var der som regel ikke økonomisk opbakning til strejken. Det blev pålagt afdelingernes bestyrelser at sørge for, at der ikke kom flere af den slags hændelser.

Afdelingens 1. konflikt

Roskildes formand Ferdinand Mortensen var dårligt nok nået tilbage til Roskilde, før der var en konflikt under opsejling. Det var i august 1891, at afdelingen i Roskilde blev sat på prøve for første gang, og man ser en klar forbindelse til

den lige afholdte kongres. Det drejede sig om forholdene på Fog & Larsens Vognfabrik og Roskilde Savskæreri, som var en del af virksomheden på Hestetorvet. Det er ikke meget, der bliver oplyst i afdelingens første protokol fra 1893, men heldigvis er den blevet grundigt behandlet i *Roskilde Avis*.

Smedene ville have afskaffet den sidste rest af lavssystemet - "kost og logisystemet". Men det ville fabrikanterne Fog og Larsen ikke gå med til. Svendene krævede, at systemet skulle fjernes, og at det skulle erstattes af en timeløn på 27 øre og en arbejdstid på 12 timer - 6 dage om ugen. Svendenes krav omfattede også virksomhedens lærlinge, som kun fik kost og logi og ingen løn. Det er formentlig et af de allerførste eksempler på en aktiv politik i forhold til lærlinge.

Der arbejdede 4 smede på vognfabrikken, og vi må gå ud fra, at de var medlemmer i Roskilde-afdelingen. Alle fagforeningerne i Roskilde opfordrede deres medlemmer til ikke at arbejde på vognfabrikken, fordi smedenes krav var rimelige, og alle arbejdere i Roskilde sympatiserede med smedene. Torsdag d. 13. august 1891 fremsatte svendene igen kravet om løn i stedet for kost og logi, og de gav fabrikanterne en frist på 2 dage til at svare på kravet, men svendene nedlagde arbejdet om fredagen - før de havde fået svar fra Fog og Larsen. Dermed var konflikten startet, og det skete formentlig fredag d. 14. august 1891. Allerede mandag d. 17. holdt fagforeningen et medlemsmøde, hvor F. Mortensen redegjorde for sagen, og han fremlagde en resolution, som blev enstemmigt vedtaget: "Forsamlingen udtaler sin udelte sympati til den på Vognfabrikken udbrudte strejke, og vedtager at støtte den efter bedste evne".

**Alle Smede og Maskin-
arbejdere**
i Roskilde indbydes til et Møde i
„Brindsen“ til Olsgade **førstk. Tors-**
dag Aften Kl. 7½. Alle bedes
møde, uanset politisk Anskuelse. (2493)
Flere Kolleger.

*Alle smede og maskin-
arbejdere i Roskilde blev
inviteret til et møde
torsdag d. 5. sep. ved
en annonce i Roskilde
Tidende 3. sept. 1890.
Antyder det, at arbej-
derne læste avisen, eller
var det bare den eneste
mulighed, som "flere
kolleger" havde, for at
få spredt meddelelsen?*

Smede- og Maskinarbejdernes Fagforening fik efter mødet optaget en meddelelse i *Roskilde Avis*:

Undertegnede bestyrelse tillader sig herved at gøre offentligheden bekendt med, at der er udbrudt strejke på Roskilde Vognfabrik, idet samtlige svende have nedlagt arbejdet. Grunden hertil er, at d'hrre Fog & Larsen have nægtet at gå ind på de af arbejderne stillede fordringer, der gå ud på, at fabrikken afskaffer kost og logisystemet samt betaler en timeløn på 25 Øre. Disse fordringer formene vi er af en så rimelig natur, at enhver må sympatisere med arbejdsnedlæggelsen. Vi opfordrer enhver kollega til ikke at tage arbejde på Vognfabrikken, forinden strejken er ophævet.

Fabrikkerne Fog og Larsen var absolut ikke tilfredse med situationen, og de hævdede, at fagforeningens udlægning var forkert. De reagerede da også hurtigt på fagforeningens meddelelse, og de havde allerede et indlæg i *Roskilde Avis* d. 20. august. Her skrev de, at de ikke havde nægtet at forhandle om smedenes krav, og at det var svendene, der havde forladt arbejdspladsen, før de havde fået et svar på deres krav.

Svendene havde et stykke tid før strejken fortalt fabrikkerne om den beslutning, som Dansk Smede- og Maskinarbejder Forbund havde truffet på kongressen i Odense. Det var kravet om, at betalingen i form af kost og logi blev afskaffet, og at lønnen skulle udbetales i kontanter. Fog og Larsen havde forsøgt at forklare de ugifte svende, at det var svært, når virksomheden fik en del af betalingen for deres produkter som naturalier, og at det derfor kunne være svært at imødekomme svendenes krav. De mente, at det var i svendenes egen interesse, når de havde arbejde og logi hele året. Fabrikkerne mente, at svendene trods alt var tilfredse med den gamle ordning, som jo kun gjaldt for de ugifte svende.

Svendene følte, at de stod stærkt, fordi der lige havde været et stort arbejderstævne d. 2. august på Trægården - med fagmøder. På smedenes fagmøde holdt en maskinarbejder fra Helsingør en tale om en 8-timers arbejdsdag:

Arbejdere vi ved, at vi bliver hånet og sat til side overalt, hvor det gælder menneskerettigheder. ... Vi er klar over, at vor stilling er anderledes end de begunstigedes, det er os, på hvem al samfundets byrde hviler, vi er den stand, der er mest forurettet i samfundet.

Han understregede, at det krævede en stærk organisation at kræve 8-timers arbejdsdag. Taleren kommenterede meget belejligt "kost og logisystemet".

Nogle dage efter at strejken var begyndt, modtog Fog og Larsen et brev fra Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund Roskilde, som krævede, at smedene fik 25 øre i timen samtidig med en afskaffelse af kost og logisystemet. Fabrikkerne sendte en af svendene hen til fagforeningen med besked om, at den ordning, der var på Vognfabrikken, var til begge parter tilfredshed. De troede, at sagen dermed var afsluttet. Strejken startede, fordi situationen på værkstedet tilsyneladende gik op i en spids, og vi kender kun fabrikanternes version af sagsforløbet. Fabrikant Fog hævdede senere, at konflikten startede, fordi mestersvenden forlod værkstedet fredag morgen. Han gik, fordi han var blevet irettesat for igen at komme for sent på arbejde, og senere på fredagen forlod de 3 øvrige smede arbejdspladsen, fordi de troede, at mestersvenden var blevet fyret.

De to fabrikker var desuden utilfredse med den taktik, som fagforeningen tog i brug ved strejken mod Vognfabrikken, idet de andre maskinfabrikker og smedevirksomheder i Roskilde ikke blev stillet overfor de samme krav.

Ferdinand Mortensen – Roskildes første formand, der ses i bagerste række i midten - deltog i forbundets kongres i Odense i 1891. Billedet er et udsnit af et gruppebillede. Bemærk at forbundet allerede havde fået en fane.

Svendene og deres fagforening stod nu overfor en ny udfordring, for der var ingen af dem, som havde været i en lignende situation før. Vi ved heller ikke, om handlingsforløbet er korrekt skildret i det indlæg, som Fog og Larsen havde i *Roskilde Avis* d. 20. august. Fagforeningens indlæg samme dag i *Roskilde Tidende* beskriver deres opfattelse af årsagen til konflikten. Fog og Larsen skrev, at de ikke ville gå med på arbejdernes krav med afskaffelsen af kost og logisystemet og en timeløn på 25 øre, men bestyrelsen syntes – ikke overraskende – at deres egne krav var rimelige. Derfor ”opfordrer vi enhver kollega til, ikke at tage arbejde på vognfabrikken forinden strejken er hævet”. Dagen efter gentog Fog & Larsen, at det var svendene, der var gået, inden de havde fået svar.

Forretningsfører Ferdinand Hurop fra Dansk Smede og Maskinarbejder Forbund blev nu – i følge Forbundets regler – inddraget i konflikten, og det tyder på, at det tog nogen tid, inden man fandt en løsning. Men der blev forhandlet mellem fabrikant Fog og F. Hurop, og det løste konflikten. Sagen endte med, at svendene ville få en timeløn på 25 øre.

I *Fagblad for Smede og Maskinarbejdere* fra august 1891 var der hurtigt en opfordring til at støtte kampen for Odenseprogrammet på bl.a. Roskilde Vognfabrik, og i september skrev Fagbladet:

Arbejdsnedlæggelsen på Roskilde Vognfabrik er sluttet med følgende Overenskomst:

1. Kost- og Logisystemet ophæves og Lønnen udbetales i rede Penge.
2. De i sidste Halvdel af august d.a. på Fabrikken arbejdende Svende tages ikke på ny i Arbejde.
3. Fabrikken tiltræder Odenseprogrammet, så snart dette forelægges til gennemførelse hos samtlige Mestre i Roskilde.

(Vi skylder Fabrikanterne Fog & Larsen, Roskilde Vognfabrik, at tilføje, at Svendene forlod Fabrikken uden at oppebie Fabrikanternes endelige Svar og derved bidrog til at en Overenskomst uden Strejke ikke blev tilvejebragt).

Resultatet af denne konflikt var et vigtigt skridt for både fagforeningen og Forbundet, fordi de øvrige strejker rundt om i landet med udgangspunkt i Odenseprogrammet ikke var blevet afsluttet.

Smedene i Roskilde havde vundet den første arbejdskamp, og nu måtte de prøve at finde ud af, hvordan fagforeningen skulle fungere i hverdagen.

En medstifter - N.C. Rasmussen - fortæller om mødet d. 30. oktober 1890:

"Lørdag den 21. ds. [1940] fejrer Dansk Smede- og Maskinarbejdernes Roskilde-afdeling sit 50 års jubilæum. Tiden løber, men endnu står for mig erindringer om denne aften. Det var også en lørdag, hvor en 10-12 stykker af byens og omegnens smedesvende og maskinsmede var trommet sammen for at søge forbedret vore livsvilkår, og det kunne nok være nødig, for med en aflønning af ca. 4 kr. + kost og logi pr. uge, skulle man jo være meget påpasselig. Der var en god stemning for sagen, og afdelingen blev stiftet. – Så kom den alvorlige del af festen: kontingentet. Der lød røster om 50 øre ugentlig. Hu-ha! Smedene var vel ikke rigmænd, næh, Tak! 20 øre blev resultatet, og det var der endda nogle, som syntes var rigeligt. Nu skulle der arbejdes for bedre vilkår, og det var især kost- og logisystemet, man ville af med.

Det gik ikke lige straks, og det lykkedes først i 1896 – og endda kun efter en strejke. Den blev vunden, og jeg tror ikke, nogen af parterne har tabt noget ved det. I øvrigt var det naturligvis lønspørgsmålet, der var på programmet, og at afdelingen der har gavnet, kan vi jo nok se på vore dages lønninger. Jeg er glad over, at det lille frø, som jeg hin lørdag aften hos gæstgiver Jens Hansen, Hotel Prindsen's lille sal til Olsgade, som det officielt hed, var med til at lægge, har spiret så frodigt, at det nu som et mægtigt træ spreder sine grene over det hele land, og mangen god trøst og støtte er hentet der i knappe tider. Som flerårig kasserer kendte jeg jo noget til forholdene indenfor afdelingen.

Ja, så til slut min bedste lykønskning i anledning af jubilæet, og held og lykke med de næste 50!

En af medstifterne."

*Citat fra Roskilde Tidende d. 19. oktober 1940.
Stiftelsen fandt sted torsdag d. 30. oktober 1890.*

Kost og logisystemet

I flere hundrede år var de forskellige håndværk organiseret som lav, hvor mestrene fastsætter priser og antallet af ansatte og mestre, der kunne være i den enkelte by. Lavet havde mange opgaver, lige fra fester til det sociale ansvar for alle i lavet – altså også for mestrenes familier.

De ansatte svende og lærlinge boede hos mester, og de var på en måde med i familien. Det kunne også ske, at en svend overtog forretningen, når mesteren døde – med den risiko at lavet mente, at han også skulle tage enken og børnene. Lavsmedlemmerne havde indset, at det var til gavn for lavet – og måske for enken - fordi man både holdt antallet af mestre konstant, og fordi forretningen blev videreført af en kendt svend, og så havde lavet løst sin sociale forpligtelse - det var godt for alle parter.

Det kunne være ensomt at være svend. I Roskilde Smedelavs artikler fra 1623 står f.eks. om antallet af svende: "Maa ingen Mester på Smede Handverch hollde mehre indt fire Suende och ij (2) Drennge, huo her emoedt gjør, Bøde saa möget som Suennene gives i Løenn".

Efter indførelsen af næringsfrihedsloven 1857 blev mange svende fastholdt i et lavgslignende system, hvor aflønningen blev kaldt "kost og logisystemet". Svendene skulle rette sig efter den husorden, som mester fastlagde, og de kunne blive sat i arbejde uden for arbejdstiden. Deres logiforhold var ofte af ringe standard, og det skete, at to svende måtte sove i den samme seng. Det var tit på kolde loftskamre, og svendene blev ikke mere opfattet som en del af familien. Der var ikke plads til privatliv, og det fristede svendene til at opsøge beværtninger.

Det værste var dog den magt, mester havde over svendene, fordi de ikke ville have noget husly, hvis de blev fyret eller selv ville skifte arbejdsplads. Blev de fyret, kunne de heller ikke få nyt arbejde i byen, og hvis de rejste til en ny by, så rejste "nissen" ofte med.

Det var det system, som det nye smedeforbund – Dansk Smede og Maskinarbejder Forbund - besluttede at gøre op med på kongressen i Odense d. 27.-28. marts 1891.